

האיום הגרעיני הסובייטי

בשלהי מלחמת יום הכיפורים

רס"נ ישי קורדובה
סא"ל אבי-שי

ברז'נייב, בהן קרא למנהיגי שתי המעצמות לשלוח כוחות צבאיים לאיזור הקרבות כדי שיפקחו "על ביצוע החלטות [מועצת הביטחון] להפסקת אש על-ידי ישראל ויבטיחו את תוקפן ואת כיבודן" [של ההחלטות].²

ב-24 באוקטובר בשעות הערב המוקדמות (שעון וושינגטון), הגיעה אל הנשיא ניקסון איגרת אישית מהמוזכ"ל ברז'נייב, שנוסחה, על-פי הגדרת הנשיא, "בתקיפות ולא הותירה שום מקום לדמיון לגבי כוונתה".³ איגרתו של ברז'נייב, אשר הת-פרסמה מאוחר יותר, כללה סעיף בו הפציר הלה במפגיע בנשיא ניקסון לשלוח במשותף כוחות למזוה"ת, כדי לכפות את הפסקת האש. ברז'נייב הוסיף, כי אם ארה"ב "אינה נכונה או אינה מסוגלת לפעול יחד עימנו בעניין זה, נעמוד בפני ההתרח לעיין בדחיפות בשאלה של נקיטת אמצעים נאותים באופן חד-צדדי".⁴ לדברי הנשיא ניקסון הצטברו אצל שירותי הביון האמריקניים ידיעות, אשר הובילו אותו למסקנה, לפיה מתכננת ברה"מ לשלוח כוח צבאי "משמעותי מאוד" למזוה"ת.⁵ על רקע זה החליטה ממשלת ארה"ב בליל 24-25 באוקטובר להעמיד חלק מכוחותיה המזויינים בכוננות "דרגה 3", כ"אמצעי זהירות" מול צעדים חד-צדדיים, שלהערכתה עמדה ברה"מ לבצע במזוה"ת.⁶ הכוננות הלה, בין היתר, על כוחות ה"פיקוד האווירי האסטרטגי" (Strategic Air Command) המזוויינים את כוחות המחץ הגרעיניים של ארה"ב, וכן על צי צוללות הפולאריס, גושאות טילים בעלי ראשי נפץ גרעיניים.⁷

על רקע החלטות מועצת הביטחון 338 ו-339, אותן יזמו וה-גישו במשותף נציגי שתי המעצמות לאישור המועצה, עוררה החלטה זו הפתעה ומבוכה ברחבי העולם. יתר על כן, הכוננות הגרעינית האמריקנית נתפסה כשיא במכלול המהלכים הבין-מעצמתיים במלחמת יום הכיפורים, והיותה הדגמה מוחשית לכך שהסיכסוך המקומי אכן גורר את המעצמות, כמעט על כרחן, לעימות חריף, הטומן בחובו סכנת שואה גרעינית.

ידיעות

בראשית נובמבר 1973, כשבוע מתום העימות הבין מעצמתי של ה-24-25 באוקטובר, החלו להתפרסם בעתונות האמרי-קנית פרטים מלאים יותר, על הרקע לכוננות שהזכרנו בכוחות המזויינים האמריקניים. מפרסומים אלה המובאים להלן, נראה שגם ברה"מ הפעילה בשלב האחרון של מלחמת יום הכיפורים איום גרעיני במזרח התיכון:

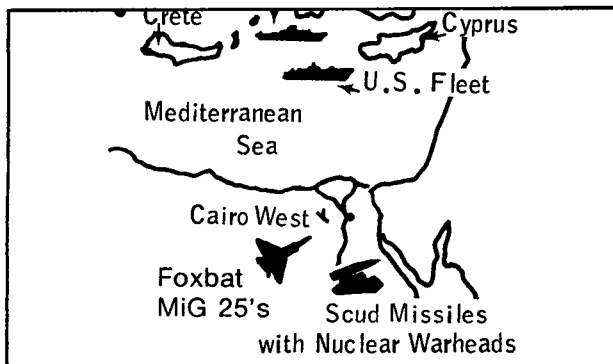
וושינגטון-פורסט, המזכר כבעל נגישות למקורות בממשל, דיווח כדלהלן:

כוחות המזויינים של ארה"ב מוכרות חמש דרגות של כוננות בסדר יורד: הנמוכה בהן - כוננות "דרגה 5" והגבוהה - כוננות "דרגה 1" (זו האחרונה מוכרות במצב של מלחמה).

ימים ספורים לאחר סיום מלחמת יום הכיפורים התפרסמו בע-תונות האמריקנית ידיעות, לפיהן העבירו הסובייטים ראשי חץ גרעיניים למצרים. עד כה טרם נחקר נושא זה באורח מקיף ומעמיק. ברשימה זו נעשה על ידנו, לראשונה, נסיון לעמוד ביסודיות על טיבה של פרשיה זו. ראשית דבר מוצגים בזה, כרקע, האירועים העיקריים שהתחוללו בחזית הצבאית והמ-דינית במשך השבוע האחרון למלחמה. לאחר מכן מובאות, תוך ניתוח ביקורתי, הידיעות החשובות ביותר הדברי הפרש-נות שנילוו לאירועים אלה, כפי שהתפרסמו בשעתו. לסיום מוצעת מסקנתנו לגבי הפרשיה כולה, כמתחייב, לדעתנו, מתוך הידיעות וניתוחן.

רקע

ב-19 באוקטובר 1973 חזר ראש ממשלת ברה"מ, קוסיגין, למוסקבה, בתום שלושת ימי דיונים אינטנסיביים שניהל בקהיר עם נשיא מצרים, סאדאת, כשהוא נושא עימו הסכמה עקרונית של הנשיא המצרי להפסקת אש. על בסיס הסכמה זאת הוזמן מוזכ"ל המפלגה הקומוניסטית של ברה"מ, ברז'נייב, את ד"ר קיסינג'ר למוסקבה, במטרה לעבד במשותף נוסח החלטה, שתסיים את המלחמה במזוה"ת. בשיחות שנערכו במוסקבה ב-20-21 באוקטובר אכן הושגה נוסחה כזאת, אשר הוגשה על-ידי נציגי שתי המעצמות כהצעת החלטה משותפת למועצת הביטחון. בשעות המאוחרות של ה-21 באוקטובר אישרה המועצה את ההצעה. כהחלטה 338, אשר קראה להפסקת אש במקום בתוקף מ-221852 באוקטובר (שעון מקומי), ולני-הול משא-ומתן ישיר בין הצדדים היריבים לקראת כינון שלום במזוה"ת, בהתאם להחלטת מועצת הביטחון 242 מ-22 בנו-במבר 1967. מאחר שהכוחות המצריים הפרו את הוראת הפסקת האש, חידשו כוחות צה"ל את התקדמתם דרומה בכיוון העיר סואץ, כשהם מנתקים מעורפם את כוחות הארמיה השלישית שממזרח לתעלה. על רקע זה חידשה מועצת הביטחון ב-23 באוקטובר את קריאתה לקיים את הפסקת האש, והורתה על החזרת הכוחות לקווי ה-22 באוקטובר (החלטה 339). למרות החלטה זאת, שזכתה בגיבוי של שתי מעצמות העל, נמשכו הקרבות; טבעת המצור שהטילו כוחות צה"ל על כוחות האר-מיה השלישית הלכה והתהדקה. בשלב זה פירסמה ממשלת ברה"מ הודעה פומבית, בה האשימה את ישראל "בהפרה מבישה" של הפסקת האש, וקראה לה להפסיק את פעולות האיבה ולסגת לקווי ה-22 באוקטובר. בסיום ההודעה הזהירה ממשלת ברה"מ את ממשלת ישראל, שאם לא תנהג בהתאם לכך, תעמוד "בפני התוצאות החמורות ביותר המתחייבות מהמשך פעולותיה התוקפניות נגד מצרים וסוריה".¹ על רקע המצב הצבאי בשטח, שהלך והחמיר מבחינתו, שיגר סאדאת ב-24 באוקטובר איגרות אישיות לנשיא ניקסון ולמוזכ"ל

המפה מתוך אוויואשן-וויק, (גליון 5 בנובמבר 73) בה מצוין כי במצרים הוצבו טילי "סקאד" ולהם ראשי חץ גרעיניים

לסיפור הכנסתו של הנשק הגרעיני על-ידי הסובייטים למצרים:

האחים קאלב, שספרם "קיפינג'ר" ראה אור במחצית הראשונה של 1974, מספרים, כי בבוקר ה-25 באוקטובר דיווחה סוכנות הביון המרכזית לקסינג'ר, ששהה בבית הלבן, על ידיעה מר-עשה, לפיה יתכן שהסובייטים העבירו נשק גרעיני למצרים. כמו-כן מוסרים האחים קאלב, כי במשך מספר ימים עקבו מטוסי ביון אמריקניים אחר אניה סובייטית מסויימת, נושאת חומר רדיואקטיבי, אשר עשתה דרכה לפורט-פעיד. בשעות הבוקר המוקדמות של ה-25 באוקטובר עגנה האנייה בינעדה.¹⁸ מומחי מודיעין שיערו, שהחומר הרדיואקטיבי היה ראש חץ גרעיני או מספר ראשי חץ, אשר נשלחו למצרים במגמה להר-כיבם על טילי סקאד, ששוגרו למדינה זו כבר בפורח חודש ספ-טמבר 73.¹⁴ המומחים לא יכלו להניע למסקנה חד-משמעית אם החומר הרדיואקטיבי אכן פורק במצרים.¹⁵

פרופ' קונדט הוסיף על גירסתם של האחים קאלב שני פרטים חשובים. האחד — כי הידיעה שנמסרה לקסינג'ר, בדבר הימצאו של חומר רדיואקטיבי על גבי אניה סובייטית, מקורה בחוגי ביון של נאט"ו; והשני — כי האנייה הסובייטית עגנה בנמל אלכסנדריה (ולא בנמל פורט-סעיד, כגירסתם של האחים קאלב).¹⁶

המצרים שללו מכל וכל את הידיעות שהתפרסמו בעתונות האמריקנית, מיד עם פירסומן. בתגובה לכתבה שהתפרסמה ב-2 בנובמבר בווישינגטון-פוסט הודיע דובר צבאי, שבמצרים אין מערכות שיגור של טילי סקאד, אלא טילים מייצור עצמי מסוג "טאפר". הדובר הוסיף, כי על אלה הודיע, כזכור, הנשיא סאדאת בנאומו בפני מועצת העם ב-16 באוקטובר.¹⁷ בתגובה לכתבה שהתפרסמה ב-21 בנובמבר בווישינגטון-פוסט, הגדיר הדובר הרשמי של ממשלת מצרים את הדיווח לפיו סיפקה ברה"מ, או עתידה לספק, נשק גרעיני למצרים או לסוריה כ"חסר כל שחר".¹⁸ הסובייטים לא התייחסו כלל לדיווחים שהתפרסמו בעתונות האמריקנית בנושא זה. עם זאת הגיבו אלה על כוננות "דרגה 3". את מגמת ההתערבות הצבאית שייחס להם המימשל האמריקני הגדירו כ"השערות דמיוניות"¹⁹ או כהסברים "אבסורדיים".²⁰ אולם לא היתה שום התייחסות סובייטית ישירה או אפילו עקיפה, לטעון לפיו הציבה ברה"מ נשק גרעיני במצרים (אי התייחסות, לכשעצמה, אינה חריגה ואין בה כדי להפתיע, שכן במהלך מלחמת יום-הכיפורים ולאחריה כמעט ולא נמצאו התייחסויות ישירות מצד מנהיגי

● ב-2 בנובמבר מסרו פקידים במשרד ההגנה שהסובייטים סיפקו למצרים מערכות שיגור של טילים קרקע-קרקע מסוג סקאד. פקידים אלה הניחו כי הטילים חמושים בראשי חץ קונ-בנציונליים, מאחר שלא הבחינו בכל סימן המעיד שהסוביי-טים סיפקו למצרים גם ראשי חץ גרעיניים.*

● שלושה שבועות מאוחר יותר התפרסמה בעתון כתבה גור-ספת בסוגיה זאת, אשר בה נאמר, כי למרות שב-2 בנובמבר סבר המודיעין האמריקני, כי הטילים שסופקו למצרים היו חמושים בראשי חץ קונבנציונליים, התלו פקידים אמריקניים להאמין, כי אפשר שברה"מ אכן שיגרה למצרים כלי נשק אטומיים במהלך המלחמה, וכי כלי נשק אלה עדיין מצויים שם, תחת פיקוח סובייטי קפדני. כלי נשק אלה הוערכו כראשי חץ גרעיניים עבור טילי ה"סקאד" ששוגרו למצרים לפני הקרבות או במהלכם. פקידים אלה מסרו, כי ארה"ב הבחינה בחומר גר-עיני, שהובל על-ידי מספר אניות אספקה צבאיות סובייטיות, שנעו מהים השחור לים התיכון. כן דווח, שלפחות אחת מהאניות עגנה בנמל מצרי. מקורות המודיעין הוסיפו, עם זאת, שכ-אשר עזבה האנייה (ואפשר גם אניות נוספות) את הנמל התברר, שעריהן מצוי בה חומר רדיואקטיבי. פקידי הממשל סרבו לדון בשאלה, אם יכולים אמצעי מדידה לוודא שאמנם פורק חלק מהחומר מהאניות, או אם מצויה ברשותם עדות ממקורות אחרים, המסייעת לגיבוש הדעה, שראשי החץ הגר-עיניים אכן היו במצרים. הפקידים מסרו, כי לפי צילומים המתקבלים מלוויינים, קשה להבחין בין ראש חץ קונבנציונלי לראש חץ גרעיני, אם כי ציוד עזר מסויים עשוי למסור פרטים על כך. מכל מקום הוסיפו אלה, כי העדות להמצאות נשק גרעיני סובייטי במצרים אינה חד-משמעית ומוחלטת.⁹

השבועון האמריקני לענייני תעופה אוויואשן-וויק, המוכר כבעל נגישות למקורות במשרד ההגנה האמריקני, עשה פומבי לידיעות בנושא הנדון בשני מאמרים:

● בגליונו מ-5 בנובמבר 73 קבע בפסקנות, בעל אחד המא-מרים החתומים, כי הסובייטים הציבו במצרים שתי חטיבות של מערכות שיגור טילי קרקע-קרקע מסוג סקאד חמושים בראשי חץ גרעיניים. הלה קבע, כי טילים אלה, בפיקוח צווי-טים סובייטים, שוגרו באניות מברה"מ למצרים ב-12 בספ-טמבר 1973 (כשלושה שבועות לפני פרוץ המלחמה), וכי ארה"ב הצליחה לגלותם במצרים באמצעות לוויני ריגול. הגיי-לוי לא היה קשה משום שהסובייטים לא עשו דבר להסתיר את שיגורם של ראשי החץ הגרעיניים למוזה"ת; נהפוך הוא, הם הציבו את ראשי החץ בלתי מוסוים ליד משגרי הסקאד, כדי שארה"ב תדע שהם אמנם נמצאים שם.¹⁰

● בגליונו מ-12 בנובמבר מסר השבועון, כי אחר הפסקת האש של ה-22 באוקטובר העבירו הסובייטים למצרים בדרך האוויר שתי חטיבות נוספות של מערכות שיגור של טילי סקאד.¹¹ עוד בטרם הופעת הגליון אמר עורך השבועון, בראיון ל-B.B.C. הלונדוני, כי במצרים נמצאות עתה ארבע חטיבות של מערכות שיגור סקאד, בעלות ראש חץ קונבנציונלי. הח-טיבות נתונות לשליטה ולפיקוח בלעדיים של הסובייטים, ואילו לצבא המצרי אין פיקוח עליהן.¹²

לאחר המלחמה, בין השנים 1973—1977, התפרסמו "השלמות"

● ההדגשות המסומנות כאן, וכמרכן אלה המופיעות בהמשך בנוסח של המובאות, הינן של כותבי הרשימה.

ושינגטון)! העילה הרשמית הישירה להכרזת הכוננות היתה איגרתו של ברונייב לניכסון, שהגיעה לושינגטון ב-24.1930 באוקטובר, לה נלוו, לדברי צמרת המימשל, סימנים מעידים לכוננות שהוכרזה בכוחות הסובייטיים יבילי האוויר.²⁵

• אם עגנה בכלל אנייה סובייטית נושאת מטען רדיואקטיבי בחוף מצרים היה זה בגמל אלכסנדריה ולא בגמל פורט-סעיד. כידוע פינתה ברה"מ כבר ב-4 באוקטובר את אניותיה מגמלי מצרים, כשאחד השיקולים שהינחו את הסובייטים לנקוט בצעד זה היה רצונם למנוע אבידות מיותרות של אנשיהם במלחמה הממשמשת ובאה. ואמנם, במהלך המלחמה לא פקדו אניות סובייטיות את גמל פורט-סעיד, אלא רק את גמל אלכסנדריה. אין זה מתקבל, אפוא, על הדעת שהסובייטים העבירו חומר רגיש, כמטען רדיואקטיבי, לגמל שהיה נתון, במשך כמעט כל ימי המלחמה, להפצצות מהאוויר ולפגיעות מהים מצד כוחות צה"ל.

• קיימות ידיעות סותרות אם המטען הגרעיני פורק מהאנייה הסובייטית, נשאר על סיפונה, או אם בכלל נשאה אנייה זו מטען מסוג זה.

חשובה יותר מסתירות ואי דיוקים אלה היא הסתירה המהותית בין גרסתו של האוויאשן-וויק בגליונו מה-5 בנובמבר 1973 לבין הגרסאות האחרות. כזכור טען בעל המאמר בשבועון התעופה האמריקני, כי כבר כחודש לפני המלחמה העבירו הסובייטים למצרים שתי חטיבות טילים סקאד, המושים בראשי חץ גרעיניים והציבום בגלוי, כך שמקורות הביון האמריקניים יוכלו לזהותם בנקל. מאידך-גיסא טוענים בעלי הגרסאות האחרות, כי הסובייטים העבירו למצרים, לקראת סוף המלחמה, חומר גרעיני, אפשר ראשי חץ, במגמה לחמש בהם את הטילים שנמצאו שם כבר קודם לכן.

הגרסה שהתפרסמה באוויאשן-וויק מעוררת תמיהה, אם לנקוט לשון המעטה, ואינה מתקבלת על הדעת משני טעמים עיקריים:

• עובדתית ניתן לקבוע כי מערכות הטילים סקאד הגיעו למצרים בחודשים יולי-אוגוסט 1973 ואפשר אף קודם לכן. ממסמכים עולה כי המערכות אוישו על-ידי צוותים מצריים, שולבו אורגנית ב"סד"כ המצרי, והפיקוד והשליטה המבצעיים היו נתונים בידי מפקדים מצריים. תפקידם של המדריכים הסובייטים הצטמצם בהגשת הסיוע לקליטת המערכות, שהתבטא בהדרכת הצוותים המצריים, והכשרתם לקראת מבצעים ואחזקה טכנית של מערכות אלה.²⁶ לבסוף, משפרצה המלחמה נמצאו במצרים תשע מערכות שיגור בלבד (חטיבה לפי המבנה הסובייטי המוכר)²⁷ ולא שתי חטיבות, כפי שמסר בעל הכתבה באוויאשן-וויק.

• בחינת יחסי ברה"מ עם מצרים, כפי שהתפתחו מאז סילק סאדאת את הנוכחות הצבאית-האסטרטגית הסובייטית ממצרים ביולי 1972, שוללת את הסבירות שהסובייטים הציבו

קיסניגר וסאדאת בשלהי מלחמת יום-הכיפורים

ברה"מ, או אמצעי התקשורת הסובייטיים, לגבי פעולותיהם במזוה"ת. דיווחים, אם היו בכלל, נוסחו בלשון סתמית, והסתמכו, לרוב, על דיווחים באמצעי תקשורת ערביים, או מערביים).

עד כאן הידיעות החשובות ביותר, שהתפרסמו בארבע השנים האחרונות. על בסיס ידיעות אלה ונוספות הגיעו חוקרים אמריקניים למסקנה, לפיה אכן העבירו הסובייטים בשלהי מלחמת יום הכיפורים נשק גרעיני למצרים. יתר-על-כן אחד החוקרים אף קבע בפסקנות, כי כוננות "דרגה 3" הוכרזה בכוחות המזוינים "לא מפני שהיו [לושינגטון] הוכחות לכך שהסובייטים מתכננים לשלוח צנחנים למזוה"ת, אלא משום שאנייה סובייטית, טעונה ראשי חץ גרעיניים, הגיעה לגמל אלכסנדריה".²¹ מאידך-גיסא יודעים האחים קאלב לספר, שדו"ח סוכנות הביון המרכזית חיזק את דעתו של מזכיר המדינה, לפיה עומדים הסובייטים לשלוח גייסות מוטסים למצרים; שכן נשק גרעיני במצרים, עשוי להוות "מטריה" לכוח סובייטי גדול, שישוגר לשם במועד מאוחר יותר. עם זאת, מוסיפים האחים קאלב, לא יכול היה ד"ר קיסניגר לבטל את האפשרות "שהסובייטים מעבירים נשק גרעיני למצרים משום שהאמינו, כי נשק כזה מצוי ברשותה של ישראל". אי לכך הורה הלה לערוך, מיד, מחקר של הפוטנציאל הגרעיני של ישראל.²² לדעת בעל הכתבה באוויאשן-וויק, העבירו הסובייטים את טילי הסקאד למצרים, חמושים בראשי חץ גרעיניים, במטרה להניע בדרך זאת את האמריקנים להפעיל לחץ על ישראל, כדי שזו תגלה היענות "לתנאים הערביים לשלום".²³ פרופ' א' רובינשטיין אימץ במלואה את גירסת האחים קאלב, בדבר הדו"ח של סוכנות הביון המרכזית מה-25 באוקטובר, והוסיף, כי בנקטם צעד זה ביקשו הסובייטים לאותת לאמריקנים, שלא יהיו נכונים לסבול תבוסה מצרית מידי ישראל.²⁴

דיון

החומר העובדתי, לכאורה, שהוצג לעיל מכיל סתירות פנימיות ואי-דיוקים רבים הטעונים בירור.

• דו"ח סוכנות הביון המרכזית, שהוגח, לדברי האחים קאלב, על שולחנו של מזכיר המדינה האמריקני בשעות הבוקר של ה-25 באוקטובר, ואשר כלל מידע על העברתו של נשק גרעיני בידי הסובייטים למצרים, לא יכול היה, כשלעצמו, לשמש עילה לכוננות "דרגה 3", עליה הורה הנשיא ניכסון, שכן הוראה זו הופצה לכוחות כבר ב-25.10.1973 באוקטובר (שעון

האלוף (מיל') חיים הרצוג אמר ב-4 בנובמבר 1973 בשידור פרשנות בטלביזיה הישראלית (בר הגיב, בין היתר, על הכתבה שהתפרסמה בשבועון האמריקני לענייני תעופה). כי טילי סקאד חמושים בראשים קונבנציונליים מצויים במצרים זה מכבר, דבר הידוע היטב.²⁵ מאוחר יותר הוזכרו חוקרים אמריקניים, שהתבססו, לדברייהם, על מידע שקיבלו מגורמי ביון ישראלים, מועדים שונים בקיץ 1973 בהם הגיעו מערכות השיגור למצרים. אחד מהם אף טען, כי "כבר במחצית יוני [1973] מסרו פקודי מודיעין ישראלים לושינגטון, כי טילי סקאד הגיעו למצרים".²⁷

ביותר של הממשל לא כרכו יחד את הידיעות על העברה אפשרית של נשק גרעיני למצרים עם הכרזת כוננות "דרגה 3", ולא השתמשו בידיעות אלה ככלי במאבק שניהלו להדיפת התקפות שהוטחו לעברם בסוגיית כוננות זו. ידוע כי כבר למחרת היום בו הורה הנשיא על הכרזת הכוננות, תקפו חוגים נרחבים את הממשל בגין החלטה זאת. חוגים אלה השמיעו, בין היתר, את הטענות, שהממשל נהג במתכוון בדומטיות יתר, במגמה להסיח את תשומת הלב של הציבור מקשייו הגוב-רים של הנשיא, שנגרמו בעטיה של פרשת זוטרבייט.

על רקע זה דומה כי מותר להניח, שלו היו ברשות הממשל ידיעות או סימנים אמנים המצביעים בכיוון צעד סובייטי מעין זה, היו אישי הממשל ודובריו מנצלים עד תום את הצבתו של נשק גרעיני על-ידי הסובייטים, במגמה להקנות להכרזת הכו-ננות יתר אמינות בקרב הציבור האמריקני. אולם הממשל לא ניסה כלל להדוף את ההתקפות שהוטחו לעברו בדרך זאת. נהפוך הוא: החל מהמחצית השנייה של חודש נובמבר 1973 מצאו לנכון דוברי הממשל להבהיר, כי אין ברשותם הוכחות לכך, שהסובייטים אכן העבירו נשק גרעיני למצרים. במסיבת עיתונאים שקיים ב-21 בנובמבר השיב ד"ר קסיניג'ר לשאלה שהופנתה אליו בסוגיה שלפניו במילים הבאות: "ברשותנו אין שום הוכחות, שהסובייטים העבירו נשק גרעיני למצרים. [יתר על כן] ישנן הצהרות פומביות של הסובייטים המכחישות טיעון כזה. לזו היו הסובייטים מעבירים חימוש גרעיני [לאיזור בו מתנהל] סכסוך מקומי, היה הדבר חמור ביותר, שכן היה בכך משום מפנה מהותי לגבי נוהגים מקובלים; היה זה צעד שקשה לישבו עם מאמץ לקדם פתרון אחראי [לסכסוך]. אולם, אני חוזר — אין ברשותנו שום הוכחה, בודאי שלא הוכחה נחרצת, כאילו קרה דבר כזה".³⁴

והי תשובה קסיניג'רית אופיינית, הרחוקה מגיסוס חד-משמעי וברור. ברורים יותר היו הסנטורים פולברייט (יו"ר ועדת הסנט לענייני חוץ) וסקוט (יו"ר סיעת הרוב בסנט), אשר בצאתם ב-28 בנובמבר מהתייעצות עם הנשיא ניכסון הכריו, כי אין לממשל שום אישור לידיעות לפיהן נמצאים במצרים ראשי חץ גרעיניים.³⁵ ימים ספורים לאחר מכן התפרסמו בעתו-נות האמריקנית דיווחים, שהסתמכו על "מקורות ביון", לפיהם אין שום קשר בין הימצאות מערכות שיגור טילי סקאד במצ-רים, או חימושם בראשי חץ גרעיניים, לבין הכוננות שהוכרזה בכוחות המזוינים האמריקניים.³⁶

מכל האמור עד כה נותרה עדיין בלא מענה שאלה קרדינלית: מדוע בכלל עלתה סוגיה זאת לדיון, ומה פשר עיתוריה. נראה כי השיקול המרכזי שהינחה את הממשל ליוזם פירסומן של ידיעות על הגעת נשק גרעיני סובייטי למצרים, עשוי להימצא דווקא במכלול היחסים האמריקניים-ישראליים באותה עת. יתכן בהחלט, כי העלאת הסוגיה על סדר היום נבעה מצורך הממשל לעבות את מערכת הלחצים, שאותה הפעיל בפרק זמן זה על ממשלת ישראל, במטרה להניעה להגמיש את עמדותיה במשא-ומתן המדיני האינטנסיבי שלאחר המלחמה.

ניתן להבחין בניצני הראשונים של נסיון כזה כבר בימיה האחרונים של המלחמה, שעה שהחלו להסתמן בשטח הסימנים הראשונים של נצחון ישראלי על צבא מצרים. או התפרסמו, לפתע, בעתונות האמריקנית באופן רצוף, ידיעות, לפיהן ציידה

מערכות חימוש גרעיניות במצרים; על אחת כמה וכמה לנוכח הידוע לנו כיום, כי היתה זו ברה"מ, אשר התנגדה למלחמה יוזמה על-ידי המצרים, וניסתה להניא את סאדאת מלפתוח בה. על אותו רקע, אולם מנקודת מבט מצרית, קשה להניח שסאדאת התיר להציב מחדש במצרים כוחות, שהיו נתונים לשליטת הסובייטים ולפיקוחם המוחלט. הוא הדין אם כותנים את הידיעה על רקע היחסים הבין-מעצמתיים: הצבת מערכות חימוש גרעיניות במצרים (ולצורך זה בכל מדינה מזרח-תיכונ-נית אחרת) עומדת בניגוד מוחלט לכל תפיסה אפשרית הן של ארה"ב והן של ברה"מ את רוח הדטאנט, מכאן שבצעד כזה עלולים היו הסובייטים לערער, כמו ידיהם, את הבסיס של מערכת היחסים שנוצרה בין שתי מעצמות-העל, מערכת יחסים אשר מוסדה בשורה של הסכמים פורמליים, שנחתמו בידי שני הצדדים בוועידות הפיסגה שנערכו במוסקבה (מאי 1972) וב-ושינגטון (יוני 1973). אלה כללו, בין היתר, מחוייבות הדדית "לעשות כל שביכולתם כדי למנוע עימותים צבאיים ופרי-צתה של מלחמה גרעינית".³⁰ לזו אכן היו שולחים הסובייטים נשק גרעיני למצרים אין להניח, שהמימשל האמריקני היה נכון להתעלם מהפרה כה גסה של הסכם "עקרונות היסוד" ולהע-לים זאת מידיעת הציבור הרחב במשך למעלה מחודש ימים, כמצויין בכתבה (אפילו אם היו ראשי הממשל נוטים להעלים ידיעה כזאת, עד שיבררו את העניין בשיות עם מוסקבה, תמיד היה נמצא גורם אחד או יותר, אשר היה מדליף זאת לאחד מהעתונים החשובים). ניתוח ה"סקופ" העתונאי, כפי שהתפרסם באוויאשן-וויק, משמיט לדעתנו, כשלעצמו, במידה רבה את הבסיס שביסוד הדיווח, ומחליש את אמינותו (אפשר שעורכי השבועון עמדו בעצמם על נקודה זאת, שכן בגליון שלאחר מכן "תיקנו", כאמור, את תוכן הכתבה).

חיוזק למסקנה זאת ניתן למצוא בעצם העובדה, שמפקד הצי האמריקני בעת מלחמת יום הכיפורים, האדמירל אלמו זומ-וולט, לא מזכיר כלל העברת נשק גרעיני סובייטי למצרים, בפרק ספרו המתאר בהרחבה את הסימנים המעידים שהצטברו בווינגטון בדבר הכנות שערכו הסובייטים לקראת מעורבות צבאית אפשרית במזה"ת.³¹ קשה להניח שאם אכן העבירו הסובייטים בעת המלחמה חימוש גרעיני בדרך הים לאלכסנ-דריה, היה נעלם דווקא צעד זה מידיעתו של מפקד הצי האמ-ריקני. מכאן שהעדר כל רמז לעניין בספרו של זומולט מציב סימן שאלה בדבר עצם קיומו של איום גרעיני סובייטי במע-רכת השיקולים שהנחו את הממשל בהחליטו על הכרזת הכוננות.

מאלפת לא פחות היא עדותו של ריי קליין (אשר שימש מנהל המודיעין והמחקר במחלקת המדינה מ-1969 ועד להתפטרותו בסוף 1973), שקבע בפסקנות, כי בחומר שהתקבל במחלקת המחקר, אשר התבסס בין היתר על מקורות "מודיעין טכנו-לוגי", לא היה כדי לאשר שלסובייטים אכן היו כוונות להת-ערב בכוח במזה"ת,³² קל והומר שלא היה בעדויות אלה כדי להוות אינדיקציה לשיגורם של ראשי חץ גרעיניים למצרים.* משמעותית לא פחות היא העובדה, כי הנציגים הבכירים

* מן הדין לציין גם, כי גורמי מחקר באירופה, אשר ניתחו בהרחבה את "התנהגותן" של מעצמות העל במהלך מלחמת יום הכיפורים, ובמסגרת זאת עמדו גם על העימות של ה-24-25 באוקטובר, לא דנו כלל בידיעות לפיהן אפשר שהסובייטים העבירו. בדרך זו או אחרת, נשק גרעיני למצרים.³³

ברה"ב את מצרים במערכות שיגור של טילים קרקע-קרקע מסוג סקאד, אשר להם טווח פגיעה אפקטיבי בעריה המרכזיות של ישראל.³⁷ הידיעות נוסחו בצורה שמתוכנן השתמע, שה-סובייטים סיפקו את המערכות למצרים זמן קצר לפני פרוץ המלחמה, או שהמידע על כך הגיע לארה"ב בפומד למועד פירסומן של הידיעות. אולם כבר הצבענו על כך, כי לא רק שמערכות הסקאד הגיעו למצרים לפחות ארבעה חודשים לפני שהמצרים פתחו במלחמה, אלא גם שמידע על כך נמסר לאמרי-קנים כבר באותו מועד.

בשבוע האחרון של אוקטובר ובראשית נובמבר הגיעו הלחצים שהפעיל הממשל על ישראל לשלב קריטי. בישראל שררה תחושה, שארה"ב מפעילה עליה "מכבש של לחצים", במטרה להגיע לוויתורים בסוגיית הארמיה השלישית. נמסר, כי ארה"ב איימה לצמצם את היקף רכבת האויר, אם תסרב ישראל להסדר, שיאפשר למצרים לתספק את הארמיה השלישית הנ-צורה.³⁸ שר-החוץ הישראלי, אבא אבן, טען, בשעתו, כי הלחץ האמריקני להעביר אספקה לארמיה השלישית "היה מכריע".³⁹ ב-1 בנובמבר, יום פרסום הצבתו, כביכול, של נשק גרעיני סובייטי במצרים, נפתחו בווינגטון השיחות בין ראש ממשלת ישראל, גולדה מאיר, לבין הנשיא ניקסון ומזכיר המדינה קיסינג'ר. השיחות התנהלו בצל הבקיעים שנוצרו במערכת היחסים הדו-צדדיים, כפי שהיתה מוכרת עד למלחמה; כתו-צאה מכך עלה הצורך הישראלי לשוב ולגבש מסגרת של תיאום מוקדם עם ארה"ב לקראת ההתפתחויות הבאות. השיחות היו קשות; הממשל חתר, בלא לאות, למנוע את כניעתה של האר-מיה השלישית, שמשמעותה "נצחון ישראלי מוחץ נוסח ששת הימים".⁴⁰ הנשיא ניקסון בהביר בשיחתו עם גב' מאיר, כי ארה"ב לא תיתן לישראל להשמיד את הארמיה השלישית,⁴¹ וד"ר קיסינג'ר תבע שישראל תוותר "למעשה על כיתורה של הארמיה השלישית".⁴² טענתו היתה, שאם לא תאפשר ישראל למצרים לקיים ציר, הנתון בשליטתם, לארמיה הנצורה — יעבירו הרוסים את האספקה הנדרשת במסוקים משלהם. כמו-כן נמסר כי מזכיר המדינה ליווה את טיעוניו "באימים... וב-הרמת קול",⁴³ והתריע כי ארה"ב "תשגר את מסוקיה, טעונים במזון, כדי להושיע את הארמיה השלישית מהכיתור ה-ישראלי".⁴⁴

במצב עניינים זה ובאווירה זאת, יתכן בתחלת שהממשל ראה צורך לשלב במערכת הלחצים הכוללת, שהפעיל על ישראל, גם ידיעות לפיהן הציבו הסובייטים נשק גרעיני במצרים. ואמנם, כתבים ישראליים בארה"ב מסרו, כי במהלך שיחותיה בווינגטון-טון אכן העלתה ראש הממשלה בפני אישי צמרת בממשל, את דבר המצאן של מערכות הסקאד במצרים, כמו גם את החימוש הגרעיני שהוצב שם כביכול.* עם זאת אין אנו יודעים מה היה, אם בכלל, משקלה של הסוגיה הגרעינית הסובייטית במצרים במערכת השיקולים של ההנהגה הישראלית, משנענתה ללחצים האמריקניים.

משמעותית ביותר בהקשר זה היא העובדה, שרק לאחר שהדיפ-לומטיה האמריקנית הצליחה להביא ב-11 בנובמבר את ישראל

* כתב מעריב דיווח, כי "מקור נאמן" בווינגטון מסר, שגב' מאיר עוררה את עניין הסקאד בשיחתה עם מזכיר ההגנה, ג'ימס שלזינגר.⁴⁵ בתשובה לשאלות של עתונאים ישראליים אמרה ראש הממשלה, כי בעניין הנשק הגרעיני שהועבר למצרים, "יש כל מיני שמועות ואין מקור מוסמך שיוודע על כך בבירור".⁴⁶

ומצרים לחתום על הסכם "שש הנקודות" — הסכם שמיסד א, נוהל העברת האספקה לארמיה השלישית, ובכך איפשר לצדדים להמשיך בשיחות ישירות בק"מ ה-101 — ראה, כאמור, ד"ר קיסינג'ר לנכון להכחיש שברה"מ הציבה נשק גרעיני במצרים, ובעקבותיו הלכו גם גורמים נוספים בממשל. ניתן להניח, כי משחלף הצורך, שנתפס קודם על-ידי הממשל כחיוני, "לריכוך" ישראל נעלם גם האינטרס של הממשל להמשיך ולתת חיות לפרשיה זו, מה עוד שהכספים העוברתי שלה היה מלכתחילה מפוקפק.

מעניין במיוחד הנסיון לכרוך יחד את הידיעות על הצבת נשק גרעיני סובייטי במצרים עם ספקולציות ביחס ליכולתה הגרעיני-נית של ישראל. גורמי ביון אמריקניים מסרו לכתב הווינגטון-פוסט, "כי אין כמעט ספק... שישראל הצליחה לפתח ולייצר לפחות מספר טילים [קרקע-קרקע] מסוג "יריחו" שטוחם כ-480 ק"מ". בעל הכתבה הוסיף כי "נפוצה האמונה שברשות ישראל... כמה ראשי חץ אטומיים קטנים" לחימוש טילים אלה. אי לכך, המשיך וטען הכתב, הצבתם של מערכות שיגור סקאד במצרים, "בעלי יכולת כפולה, לשאת ראשי חץ קונבנציונליים וגרעיניים כאחד, עלולה להיות תגובה סובייטית טלילי "יריחו" הישראליים".⁴⁷ האחים קאלב הקנו לסוגיה זו צביון כמעט אב-סורדי; לפי גירסתם, מששמע ד"ר קיסינג'ר על האפשרות שה-סובייטים העבירו למצרים חימוש גרעיני, היתה הוראתו האופר-טיבית היחידה לערוך מחקר על יכולתה הגרעינית של ישראל.⁴⁸ היינו: לא הצעד הסובייטי החריג עמד בראש מעייניו של מזכיר המדינה האמריקני, אלא דווקא כושרה הגרעיני, כביכול, של ישראל. זאת בעיצומו של עימות אמריקני-סובייטי חמור. מכל מקום, שתי ההתייחסויות מזרות על כך, שיתכן כי לממשל האמריקני היה באותה עת עניין מסויים לאותח לישראל, שמו-טב לה שלא להתעלם מהאפשרות, שבנסיבות מסויימות עלו-לות מדינות ערב לקבל חסות גרעינית מברה"מ.

סיכום

בסוגיית הידיעות על שיגורו המדומה של נשק גרעיני סובייטי למצרים לקראת תום מלחמת יום הכיפורים, רב הסתום על הגלוי. על בסיס הידיעות שהתפרסמו בסמוך לסיום המלחמה ובתקופה שלאחריה, מתחייבת השאלה: האמנם הצטברו במור-דיעין האמריקני סימנים מעידים, מהם ניתן היה להסיק כאילו שיגרה ברה"מ נשק גרעיני למצרים לקראת סוף אוקטובר 1973? לא ניתן להשיב על כך תשובה פסקנית, אולם אם אכן נהגו כך הסובייטים, הרי שהפרו בצעד זה לחלוטין את ההבנה הבין-מעצמתית, וחרגו, באורח חסר תקדים, מ"כללי המשחק" שהיו נהוגים בשעתו. מסיבה זאת בלבד אנו נוטים להתייחס לפירוש כזה בוהירות רבה, ומדרגים אותו בסבירות נמוכה. מאידך-גיסא, הסתירות הפנימיות והערפול הרב השוררים סביב סוגיה זו מקנים משקל רב יותר לסברה, כי למעשה לא היו מצויות כלל ברשות גורמי הביון האמריקני ידיעות של ממש בנושא. למרות זאת דאג הממשל במתכוון להפיץ באורח מעורפל וסתום ידיעות חסרות "כיסוי" במגמה שידיעות בסוגיה רגישה זו, כהצבת נשק גרעיני על-ידי ברה"מ במצרים, תשתלכנה במערכת הלחצים, שהפעיל הממשל ברציפות על ישראל החל בשבוע האחרון של אוקטובר; לחצים, אשר נועדו בשלב הרא-שון למנוע את נפילתה של הארמיה השלישית, ובהמשך להביא

24. Alvin Z. Rubinstein, *Red Star on the Nile*, New Jersey, Princeton University Press (1977), p. 276 (להלן, רובינשטיין), ר' גם: William B. Quandt, "Soviet Policy in the October Middle East War" — Part 2, *International Affairs*, Vol. 53, No. 4 (Oct., 1977), pp. 596-597; הגם שהלה סיים את הדיון בסוגיה שלפניו בהעירו, "שאין הוכחה חד-משמעית לכך, שנשק גרעיני [סובייטי] הגיע אי פעם למצרים", שם, עמ' 597.

25. Almo R. Zumwalt Jr., *On Watch — A Memoir*, New York, Quadrangle (1976), p. 443 (להלן, זומולט); השווה: האחים קאלב, ע"ע 554-555.

26. הארץ, 5 בנובמבר 1973, עמ' 1.

27. John D. Glassman, *Arms for the Arabs*, The Johns Hopkins University Press (1975), p. 105. (להלן גלסמן) וכן קוונדט, בחלק הראשון של מאמרו שכבר הוזכר (לעיל 21), ב"י, *International Affairs*, Vol. 53, No. 3 (July 1977), p. 383 (Footnote 12).

28. "משמעותית במיוחד היא העובדה, כי הסקאד נמצאו בשליטה מבצעית מלאה של המצרים, הגם שתוחזקו באופן חלקי על-ידי צוותים סובייטיים". — גלסמן, עמ' 113.

29. סא"ל אבישי, "מצרים לקראת מלחמת יום הכיפורים — מטרות המלחמה ותכנית המתקפה", מערכות 250 (יולי 1976), עמ' 20.

30. סעיף 2 של הסכם "עקרונות היסוד", שנחתם בוועידת מוסקבה. ההסכם אושר מחדש בוועידת וושינגטון.

31. זומולט, שם, ע"ע 443, 445-446 (בספרו תאר זומולט בהרחבה את ממות האיום הסובייטי לשלוח גייסות למצרים ב-24 באוקטובר, וציטט בהקשר זה מספר דו"חות מודיעין, שהצביעו על ההכנות שערכו הסובייטים לקראת התערבות במוז'ת. ב"דו"חות אלה לא נזכרה, ולו במילה, אפשרות הכנסת חומר גרעיני סובייטי למצרים. יצויין כי למרות דברי ביקורת נוקבים, אותם השמיע בספרו כלפי היבטים שונים של פעילות הממשל בתקופת המלחמה, וביקורת חריפה במיוחד שהפנה לעבר מוכיר המדינה קיסניג'ר, טוען זומולט, כי המידע שהצטבר בושינגטון היה אמין ומהימן. על רקע זה היתה, לדעתו, מוצדקת לגמרי, פעולתו של הנשיא, כשהורה על העמדת הכוחות המזוינים בכוננות "דרגה 3").

32. Ray S. Cline, "Policy Without Intelligence", *Foreign Policy*, No. 17 (Winter 1974-75), p. 133.

33. ר' דרך משל, את הדיון בסוגיית "העיימות הגרעיני", שערכו חוקרי המכון הבריטי למחקרים אסטרטגיים, ב: "The Role of the Super-Powers in the War," in: *Strategic Studies* 1973, London, I.I.S.S. (1974), pp. 29-30, 47.

34. ביולטין מס' 1798 (10 בדצמבר 1973), עמ' 2. מן הדיון לציין, כי לדברי מוכיר המדינה הכחישו הסובייטים באופן פומבי את הידיעות, כאילו הציבו נשק גרעיני במצרים. לא מצאנו שום הכחשות פומביות בחומר סובייטי מאותה עת (כבר ציינו, כי במקורות הסובייטיים אין שום התייחסות לנושא); כן לא מצאנו הפניות להכחשות כאלה, או איזכורן, במחקרים שעסקו במדיניות ברה"מ בזמן המלחמה.

35. לפי הארץ, 29 בנובמבר 1973, עמ' 2.

36. לפי הארץ, 5 Dec. 1973, *Washington Star News*, עמ' 6 בדצמבר 1973, עמ' 1.

37. Leslie Gelb, "Jets Flown by North Koreans Clash with the Israelis Over Mideast", *New York Times*, 19 October 1973, p. 17; *Aviation Week*, 22 October 1973, p. 14.

38. נחום ברנע, "ראש הממשלה הגיעה לווינגטון", דבר, 1 בנובמבר 1973, עמ' 2. (הדברים יוחסו לשר הבטחון מ' דיין).

39. דבר, 2 בנובמבר 1973, עמ' 12.

40. Edward Sheehan, *The Arabs, Israelis and Kissinger*, New York, Reader's Digest Press (1976), p. 36.

41. מתי גולן, "שיחות קשות בווינגטון", הארץ, 25 בספטמבר 1974, עמ' 10.

42. יוסף חריף, "גולדה מול הבליון הדיפלומטי של ד"ר הנרי קיסניג'ר", מעריב, 9 בנובמבר 1973, עמ' 19.

43. מתי גולן, השיחות הסודיות של הנרי קיסניג'ר, תל-אביב וירושלים, הוצאת שוקן, 1976, עמ' 102.

44. שם, עמ' 104.

45. שמאל שגב, "גולדה מאיר עוררה הימצאות טילי קרקע-קרקע במצרים בשיחה עם שר ההגנה ביארה"ב", מעריב, 4 בנובמבר 1973, עמ' 1.

46. נחום ברנע, "גולדה: ישנם נושאים שטעונים עדיין בירור", דבר, 5 בנובמבר 1973, עמ' 2.

47. מ. גטלר, וושינגטון פוסט, 2 בנובמבר 1973.

48. האחים קאלב, עמ' 557.

להגמשה בעמדתה של ישראל לקראת השיחות הצבאיות-מדיניות עם מצרים. אם אכן כך היה אזי ברור, כי לאחר שנחתם הסכם "שש הנקודות", ונראה היה כי נציגי ישראל ומצרים "מדברים ולא יורים", היה לממשל אינטרס ברור להוריד בהקדם מעל הפרק את הנושא הגרעיני, אשר בשל עצם רגישותו ראוי היה לידון כמה שפחות בפומבי.

בשלב הנוכחי לאור המידע המצוי ברשותנו, אין, כאמור, ביטחון מלא שהסברה האחרונה אכן נכונה. עם זאת, נוכח הסתירות הפנימיות ואי הדיוקים הרבים המאפיינים את הידיעות שכבר התפרסמו, דומה כי עולה משקלה של זו על האחרת.

הערות

1. רדיו מוסקבה, 232100 באוקטובר (שעון מוסקבה) 1973. יצויין כי ממשלת סוריה לא קיבלה את החלטה 338, והודיעה למוז'ל האו"ם על קבלתה את הפסקת האש רק ב-23 באוקטובר בשעות הלילה המאוחרות (היינו, אחרי המועד בו פרסמה ממשלת ברה"מ את אזהרתה הפומבית לישראל).
2. רדיו קהיר, 242000 באוקטובר (שעון מקומי) 1973.
3. דברי הנשיא ניקסון במסיבת עיתונאים שקיים ב-26 באוקטובר 1973. לפי *Bulletin* No. 1794 (12 Nov. 1973) The Department of State, (להלן: ביולטין), p. 584.
4. David Binder, *New York Times*, 21 Nov. 1973; M. Berger, *Washington Post*, 28 Nov. 1973.
5. הנשיא ניקסון במסיבת עיתונאים ב-26 באוקטובר 1973, שם, עמ' 581.
6. מוכיר המדינה, ד"ר קיסניג'ר, במסיבת עיתונאים שקיים ב-25 באוקטובר 1973, ביולטין מס' 1794, עמ' 587.
7. הנשיא ניקסון במסיבת עיתונאים ב-26 באוקטובר 1973, שם, עמ' 583.
8. מייקל גטלר, וושינגטון-פוסט, 2 בנובמבר 1973.
9. וושינגטון-פוסט, 21 בנובמבר 1973.
10. Cecil Brownlow, "Soviet Poise Three-Front Global Drive", *Aviation Week & Space Technology*, 5 Nov. 1973, pp. 12-13. (כמקובל בשבועונים האמריקניים מציין התאריך לא את יום ההופעה, אלא את היום האחרון להמצאו של השבועון למכירה בשוק).
11. אויאשן-וויק, 12 בנובמבר 1973, עמ' 11.
12. לפי הארץ, 7 בנובמבר 1973, עמ' 2.
13. Marvin and Bernard Kalb, *Kissinger*, New York, A Dell Book (paper 1975), p. 557 (להלן, האחים קאלב).
14. שם, עמ' 513.
15. שם, עמ' 557.
16. וויליאם ב. קוונדט, עשור של הכרעות, לפי פרקים מהספר שתורגמו והודפסו בידיעות אחרונות, 21 בספטמבר 1977, עמ' 12.
17. סוכנות ידיעות מורח תיכונית (להלן סימו"ת) מקהיר, 031915 בנובמבר 1973.
18. סימו"ת מקהיר, 211700 בנובמבר 1973.
19. ברז'ניב בנאום בפני משתתפי קונגרס השלום שנערך במוסקבה, רדיו מוסקבה ברוסית, 26 באוקטובר 1973.
20. תכנית הרדיו והטלביזיה השבועית "שולחן עגול", רדיו מוסקבה ברוסית, 28 באוקטובר 1973.
21. פרופ' מורנגטאו, בראיון משודר איתו ברשת הטלביזיה החינוכית האמריקנית, לפי מעריב, 28 בנובמבר 1973, עמ' 1 (הענין מצטט בדיון של סוכנות הידיעות סט"א). במאמר שפרסם שלוש שנים מאוחר יותר, חזר הפרופ' מורנגטאו וביטא דעה זהה תוך שהוסיף, שמהעברירו הסובייטיים נשק גרעיני לנמל אלכסנדריה מצאה עצמה ארה"ב "מעורבת בעימות מאותו הסוג, שנוצר בראשיתו של משבר הטילים בקובה ב-1962". ר': "Detente: Reality and Illusion", *Middle East Review*, No. 8 (Spring-Summer 1976), pp. 7-8.
22. האחים קאלב, עמ' 557.
23. אויאשן-וויק, 5 בנובמבר 1973, עמ' 13 ("התנאים הערביים לשלום" משמע, נסיגה מלאה לגבולות 1967 והשבת הזכויות של העם הערבי הפלסטינאי, כפי שניסח זאת הנשיא סאדאת בנאומו בפני מועצת העם ב-16 באוקטובר 1973).